

ПОСЛЕДЕН ВЛОГ В СТАРОБЪЛГАРИСТИКАТА
ЕСТЕТИКА И МАЙСТОРСТВО
НА ПИСАТЕЛИТЕ ОТ ЕВТИМИЕВАТА
КНИЖОВНА ШКОЛА ОТ ПЕНЬО РУСЕВ.
С., БАН, 1983, 260 с.

Проф. д-р Пеньо Русев работи на научното поприще цели 45 години. От първата си научна публикация през 1937 г. до сетния си дъх през 1982 г. той се труди активно и остави значително научноизследователско дело. То включва 260 заглавия на книги, монографии, студии, статии, рецензии, които могат да се систематизират в няколко направления: оперативна критика, история и теория на литературата, сравнително литературознание, психология на художественото творчество и на художественото възприемане, теория на информацията. Във всяка една от тези сфери на науката проф. Русев прави свой съществен влог, отличаващ се с оригиналност и задълбоченост. Многопосочността на неговите научни занимания не накръпява проникновено третиране на изследваните от него проблеми. С еднаква вещина той работи и в областта на литературната история, и в областта на психологията на художественото творчество. Неговите най-значителни приноси са тъкмо в тези две области на науката. По-страничните му занимания с литературна критика и теория на информацията само допълват и обогатяват основните му научни трудове. Именно те го нареждат сред учените литературоведи, допринесли за развитието и издигането на българската литературна наука.

Доминиращо направление в цялостната научноизследователска дейност на проф. П. Русев е историята на българската литература. Интересите и проучванията му в тази насока са не само най-дълготрайните, но и най-плодоносните, защото многовековното развитие на родната литература предоставя на учения многообразен материал за работа и възможност за широко разгръщане на научноизследователските способности. Литературната история отговаря в най-голяма степен на творческия натюрел на проф. Русев, тъй като у него преобладава подчертан стремеж към издирване, събиране и осмисляне на историко-литературните факти и явления, склонност към интерпретацията им в тяхната взаимовръзка, способност да се вилят и оценят те както в рамките на конкретните обществено-политически и културно-исторически условия,

които са ги родили, така и в развитието на литературния процес през вековете. За литературния историк П. Русев е характерно насочването предимно към непроучени или недостатъчно изследвани въпроси от историята на българската литература, към писатели и творби, които трасират пътя на нейното развитие. И още една присъща само нему черта — широкият диапазон на историко-литературните му интереси и занимания. Той е от малцината наши учени, които с еднакъв успех изследват и старата, и новата българска литература. Трудно е да се каже кой от двата дяла в хилядолетното развитие на българската литература се радва на по-голямата му любов и предпочитания като изследвач. Важно е, че в разработването и на старобългаристичните, и на новобългаристичните литературни проблеми проф. Русев прави свой съществен принос, отличаващ се с оригиналност в подхода и трактовката на фактите и явленията, със задълбоченост и последователност на научните тези, с методологическа правомерност и принципна изискателност.

През последните 20 години от живота му вниманието на проф. Русев като литературен историк беше съсредоточено предимно върху проблемите на старата българска литература, в чието разработване той вложи много творчески сили и постигна безспорни успехи. Въпросите на нейното възникване, същност, характер, разпространение намериха задълбочено интерпретиране в редица негови студии и статии: „Възникване и развитие, характер и особености на старобългарската култура“ (Проблеми на изкуството, 1978, кн. 2), „Традицията на средновековната българска култура след падането на България под османско иго“ (България в света от древността до наши дни, 1979), „Старобългарските просветнокнижовни школи — форма на висше образование в средновековна България“ (Проблеми на висшето образование, 1980, кн. 2). Трябва да се отбележи, че проф. Русев разглежда и оценява старобългарската литература винаги в контекста на цялостния духовен и културен живот в България през средновековието и в обкръжението на другите балкански и славянски култури. Това най-добре проличава в статиите му „Древните балкански култури и българската народностна култура (Културното общуване на Балканите от VI до X в.)“ (Годишник на ВИТИЗ, т. XVII, 1977),

„Место и роль Тырновской Евфимиевой школы в культурном общении на Балканах и в Восточной Европе в средние века“ (Сб. Славянские культуры и Балканы, т. I, 1978), „Форми, системи и особености на културното общуване в Югоизточна Европа през Средновековието“ (Проблеми на изкуството, 1975, кн. 2).

Централно място сред приносите на проф. Русев в областта на старобългаристиката заемат изследванията му върху Тырновската книжовна школа. Всепризната е заслугата му за налагането на нейната проблематика като национална научноизследователска задача. За успешно и изпълнение той допринесе извършено много с дейността си като ръководител на създадената по негова инициатива комплексна научноизследователска група „Тырновската книжовна школа“, обединяваща усилията на специалисти от Великотърновския университет и Българската академия на науките, като практически организации на периодически провежданите международни симпозиуми за Тырновската книжовна школа, като съставител и редактор на 3 обемисти тома с докладите от тези симпозиуми. Дейността му в това отношение е в неразривна връзка с конкретната му работа като изследвач на Тырновската книжовна школа. На въпросите за нейното възникване, организация, идейна основа, постижения, традиции той посвети редица книги, студии, статии. Виджанията му по тези важни въпроси най-добре са разгърнати и изложени в студиите му: „Школата на Евтимий Тырновски в манастира „Света Троица“ (Тырновска книжовна школа, т. I, 1974), „Реформата на Евтимий Тырновски (Характер, особености, разпространение)“ (Тырновска книжовна школа, т. 2, 1980).

Проф. Русев гледаше на Тырновската книжовна школа като на комплексен проблем, заслужаващ изследователските усилия на специалисти от различен профил: лингвисти, езиковеди, историци, изкуствоведи и др. Тъкмо поради това обстоятелство той сформира авторски колективи, в които и сам участва и които издадоха две новаторски по замисъл и изпълнение книги: „Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература“ (1966 г. в съавторство с А. Давидов) и „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“ (1971 г. в съавторство с И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев). В литературните студии, поместени в тези книги, които са самостоятелно авторско дело на проф. Русев, в новобългарските преводи на съответните произведения, изготвени съвместно с други специалисти, той успя да покаже богатството и дълбокия смисъл на Цамблаковото творчество, да разкрие здравата му връзка с актуалните проблеми на неговата епоха, художественото му своеобразие.

За да се добие по-пълна представа за приноса на проф. Русев в изследването на Тырновската книжовна школа, освен посочените книги и студии трябва да се споменат още

някои интересни негови студии и статии: „Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател“ (Трудове на ВПИ, т. IV, 1968), „Стилистиката, поетиката и естетиката на исихазма в творчеството на тырновските книжовници (Евтимий Тырновски, Киприан, Григорий Цамблак)“ (Проблеми на изкуството, 1976, кн. 4), „Словесното майсторство на писателите от Тырновската книжовна школа“ (Пламък, 1980 г., кн. 4), „Литературно наследство Григория Цамблака“ (Etudes balkaniques, 1980, кн. 2) и др. Посочените книги, студии и статии на проф. Русев върху Тырновската книжовна школа позволяват да се очертаят някои съществени моменти в неговата трактовка на научните проблеми, свързани с нея. В осветляването на много от тях той предлага свои оригинални виджания и решения, които заслужават вниманието на старобългаристиката.

Истински синтез на продължителните научни занимания на проф. Русев върху тырновските писатели от края на XIV и началото на XV в. е последната му книга „Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа“ (БАН, 1983), която за съжаление той не можа да види. Тя също е плод на действително комплексен подход в осветляването на трудната и неразработена досега проблематика за естетиката и художественото майсторство на най-значителните представители на Тырновската книжовна школа — Евтимий, Киприан, Григорий Цамблак. Според признатието на самия автор книгата е обобщение и по-нататъшно развитие, от една страна, на неговите собствени проучвания върху тази проблематика в продължение на последните 20 години, а, от друга страна, на установеното и изложено в публикациите им от други специалисти в същата област, които той високо цени. Затова дълбоко трогателно звучи авторското посвещение на книгата: „На моите ученици в науката и на колегите ми, участвували в изследванията за Тырновската книжовна школа, посвещавам тази книга, която писах, обхванат от мисли за тях“. За тези, към които е адресирано това посвещение, тези думи звучат и като завет.

Книгата се състои от три части, логически свързани помежду си и обусловени една от друга. Първата част „Естетика и художествено майсторство на писателите от Евтимиевата школа“ излага в теоретичен план основите на авторската концепция по поставения проблем. В нея са разгледани редица важни въпроси: Естетическите възгледи на българските писатели през IX—X и XIV—XV в.; Висшата школа в манастира „Св. Троица“ и реформата на Евтимий Тырновски; Исторически и философско-религиозни основи на естетическите разбирания на тырновските книжовници; Принципи на художествения език и на художествената структура; Звуково-интонационен строеж на малките и средните текстови структури; Морфологични, лексикални и синтактични особености; Образи микрострук-

тури; Макрообразна система; Символика и двуплановост.

Втората част на книгата доказва практическата стойност на изложените автори разбирания за естетическите принципи и художественото майсторство на търновските писатели. Тя съдържа критически анализ на две от най-забележителните им произведения: Похвално слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски и Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. Третата част в своеобразната композиция на книгата — Приложения — произтича логически от първите две части, като документирана базата на всички автори съждения. В нея са публикувани не само старобългарските текстове, но и направените за пръв път преводи на съвременен български език от П. Русев, Н. Дончева-Панайотова и П. Бойчева на четири бележити творби на търновски писатели (Похвално слово за св. Неделя от Евтимий Търновски, Похвално слово за митрополит Петър от Киприан, Надгробно слово за Киприан от Григорий Цамблак, Слово за отсичане главата на Йоан Кръстител от Григорий Цамблак).

В книгата е отделено полагащо се място за многостранна характеристика на Евтимиевата висша школа в манастира „Света Троица“ като просветно-образователен, научнотворчески и художествен център. Проф. Русев акцентува на обстоятелството, че цялостната дейност в този манастир школа е подчинена на разбирането на Евтимий Търновски и неговите съратници за обединяване и сплотяване идеологически на българската народност в края на XIV в., за да я направят способна за борба с османските нашественици. Така резултатите от организаторско-реформаторската, научно-филологическата и литературно-творческата работа на Евтимий и ръководената от него школа са осмислени и оценени с оглед на конкретните обществено-политически условия през последните десетилетия от съществуването на Втората българска държава, но и с оглед на цялостното обществено и духовно развитие на българския народ през следващите векове.

По същество проф. Русев прави нова оценка на най-голямото дело на Евтимий Търновски — неговата прочута езиково-правописна и църковно-културна реформа. Докато в миналото изследвачите изтъкват на преден план нейния консервативен характер, то проф. Русев акцентува на актуалния ѝ народностен идеологически и политически смисъл. По нов начин той характеризира и исихазма като идейна философска основа на реформата. Основният естетически принцип на Евтимий и школата му да се лише „по љбогѣ“ има своите идейни корени в исихастката теория за словото. Особено внимание заслужава мисълта му, че Евтимиевата реформа е „плод на обективното историческо развитие и израз на научните на научно търсене и мислене“. Новаторски е и опитът му да потърси рене-

сансовия смисъл на реформата и да я разгледа като предтеча на делото на Еразъм Ротердамски и изобщо на западноевропейската реформация.

В книгата са охарактеризирани историческите и философско-религиозните основи на естетическите разбирания на търновските книжовници. В това отношение авторът обобщава направеното и постигнатото през последните години от лингвисти, литературни историци, изкуствоведи, историци на философията и т. н. Проследявайки връзката на исихастките разбирания с метафразиката от Х в., проф. Русев доказва, че „исихазмът“ развива идеите за фразата и метафразата върху нова философско-религиозна основа и постига всъщност нов етап на словесно-художествено майсторство“. На тази основа той систематизира принципите на художествения език и на художествената структура на произведенията на търновските писатели, техните морфологични, лексикални и синтактични особености.

Заслужава да се отбележи, че проф. Русев разглежда естетиката на Търновската книжовна школа не изолирано сама за себе си, а в съпоставка с естетическите разбирания и художественотворческите постижения на писателите от първия „златен век“ на българската култура и литература. Той подчертава, че словесното изкуство на Кирил и Методий, на Константин Преславски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, реализирано в преводните им и оригиналните литературнохудожествени произведения, се основава на християнската философия изобщо и конкретно за словесното творчество. Те усвояват много от естетическите принципи на византийската литература, които пък от своя страна са християнска преработка и продължение на античните единични литературни и естетически традиции. По този начин той изтъква както единството и приемствеността в многовековното развитие на старобългарската литература, така и новото, което Евтимий Търновски и последователите му внасят в разработването на нейната естетика и поезика. Наблюденията на проф. Русев над идейната и естетическата платформа на писателите от IX—X в. и от XIV—XV в. го довеждат до извода, че докато за литературата от първия разцвет по времето на кнз Борис и цар Симеон на преден план стоят идеите и проблемите, то за литературата от епохата на нейния втори разцвет доминиращо е словесното изкуство.

В книгата на проф. Русев широко и системно е характеризирани присъщият на Търновската книжовна школа литературнохудожествен стил „плетение словес“, който в края на XIV и началото на XV в. намира разпространение и в старата руска, и в старата сръбска литература. На основата на обилен и конкретен текстов материал са разкрити принципите, начините, средствата, похватите на „словесното взмо“ като най-отличителна характеристика на литературното наследство на търновските писатели.

Особено внимание заслужава развитото в книгата схващане за ритмично-интонационния строеж на произведенията на Евтимий Търновски и на неговите ученици и последователи Киприан, Григорий Цамблак и другите представители на школата. Мнението на Рикардо Пикьо за съществуването и разделянето на средновековния авторски текст на ритмично-интонационни цялости, наречени „коли“ и „изокони“, не само се споделя от проф. Русев, но и се разгръща и обособява с нови съображения и конкретни наблюдения над строежа на творбите. Това положение има особена практическа стойност, тъй като подпомага както разчитането и реконструкцията на първоначалните авторски текстове на произведенията на търновските писатели, така и превеждането им на художествен съвременен български език при запазване на тяхната ритмика и мелодичност.

Книгата на проф. Русев за естетиката и майсторството на търновските писатели съдържа не само редица нови и оригинални трактовки по важни страни от тяхното творчество, но тя е извънредно богата и на подсказани авторски идеи, постановки, виждания, хрумвания, които безспорно ще привлекат вниманието на други изследвачи и ще стимулират по-нататъшната научноизследователска дейност върху благодатната и неизчерпаема проблематика на Търновската книжовна школа. Проф. Русев имаше не само право, но и дълга да набележи и да постави задачите на бъдещите проучвания върху „търновската проблематика“. От тези все още нерешени в достатъчна степен задачи особено внимание според него трябва да се обърне: 1) на приложението на Евтимиевите естетически и художествени принципи в литературното дело на останалите представители на неговата школа като Йоасаф Бдински, Константин Костенечки и др.; 2) на ролята, мястото и значението на Евтимиевата естетика за развитието на старобългарската литература през следващите векове (XV—XVIII); 3) на традициите на Търновската книжовна школа като цяло в другите балкански и славянски литератури; 4) на необходимостта от истински художествени преводи на все повече образци от литературното наследство на Евтимий Търновски и неговите ученици и последователи, за да могат съвременните читатели да усетят красотата на средновековната литература.

Книгата на проф. Пеню Русев „Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа“ е неговият последен влог както в старобългаристиката, така и изобию в българската литературна наука. Тя допълва и обогатява познатия ни образ от другите книги и изследвания на нейния автор, утвърждавайки го като личност с многогранны интереси и несъмнени способности за гравийни тези, като учен със свой самобитен и оригинален профил. Последната му книга е не само венец на дългогодишните му занимания с

проблематиката на Търновската книжовна школа, но и достоен завършек на едно голямо научно дело.

Невiana Дончева-Панайотова

„ЛИТЕРАТУРА, ОБЩЕСТВО, КУЛТУРА. ЛИТЕРАТУРНО-СОЦИОЛОГИЧЕСКИ И ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ“ от ДОЧО ЛЕКОВ.
С., Нар. просвета, 1982. 367 с.

В своите посмъртно издадени лекции по история на новата българска литература Боян Пенев за пръв път у нас обрна специално внимание върху ролята на извънлитературните фактори в литературно-историческия процес. Той осветли подробно политическите, икономическите и обществените условия, при които възниква и се развива българската възрожденска литература, очерта физиономията на българските градове, характеризира манастирите като културни средища, проследи развитието на печатарството и книжарството, на журналистиката и театъра, разгледа новобългарското училище и просветното дело като фактор за развитието на литературата, подробно изясни въпроса за външните културни влияния, за преводите и побългаряванията. През изминалите няколко десетилетия след Боян Пенев у нас почти не бе работено в тази насока, тъй като усилията на специалистите бяха съсредоточени главно върху специфичните литературни явления, върху същинския литературен процес. Едва в последно време се забелязва възобновяване на интереса към „околната среда“ на българската литература, към условията, при които протича литературният живот. Едно от най-красноречивите доказателства за това е издадената в края на 1982 г. книга на проф. Дочо Леков „Литература, общество, култура“ с подзаглавие „Литературно-социологически и литературно-исторически проблеми на Българското възраждане“. Още в уводните думи авторът заявява: „Творческият процес, литературните направления и жанрове, поетиката, стилът интересуват много от съвременните литературоведи — приема се общовещно, че при изследването им може да се прояви по-голяма проникновеност и теоретическа далновидност, по-созилен вкус. Далеч сме от мисълта да омаловажаваме проучването на подобни проблеми — българското литературознание чувствава остра необходимост от тях. Но това предполага и изследвания, свързани с въпроси, към които трябва да се подходи литературно-исторически или литературно-социологически. В монографии и други изследвания се засяга проблемът за литературния вкус през Възраждането. Но не са редки случаите, когато се абсолютизират някои от факторите за неговото формиране, пренебрегва се ролята на конкретни общест-